

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

DOI 10.35423/2078-8142.2025.2.1.1

УДК 113/119+177+130.1

Я. В. Любивий,

*доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна*

e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ДОБУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ КРИЗ

***Анотація:** Наразі у світі відбувається глобальна цивілізаційна криза, що супроводжується зміною співвідношення економічних сил та політико-економічних впливів провідних суспільств, а також перебудовою світового порядку й загостренням військово-політичного протистояння демократії та тоталітаризму. У такій ситуації перед особистістю постає виклик владнати міжособистісні, міжнаціональні та міжрегіональні глобалізовані відносини шляхом запровадження інтенсивного дискурсу та відповідною внутрішньою морально орієнтованою роботою кожного індивіда над собою. У зв'язку із цим стає актуальною проблема феноменології цінностей особистості у добу цивілізаційної трансформаційної кризи. Феноменологія цінностей полягає у тому, що вони як такі є трансцендентальними, а реальними феноменами є адаптаційні процеси оцінювання індивідами навколишнього середовища на основі зворотних зв'язків. У добу цивілізаційних криз та глобальних військово-політичних протистоянь зростає рівень впливу ціннісної спрямованості особистості та її моральної відповідальності за вибір вектора власних дій стосовно характеру здійснення цивілізаційної трансформації.*

***Ключові слова:** феноменологія, цінності, особистість, стратегія, самоорганізація, цивілізаційна трансформація, ціннісний вибір особистості.*

Yaroslav Lyubiviy,

*Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Leading Researcher
of H. S. Skovoroda Institute of Philosophy
of National Academy of Science of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

PHENOMENOLOGY OF PERSONALITY IN THE AGE OF CIVILIZATION CRISES

Abstract: *Currently, the world is experiencing a global civilizational crisis, accompanied by a change in the balance of economic forces and political and economic influences of leading societies, as well as a restructuring of the world order and an aggravation of the military-political confrontation between democracy and totalitarianism. In such a situation, the individual is challenged to manage interpersonal, inter-national and inter-regional globalized relations through introducing intensive discourse and the corresponding internal morally oriented work of each individual on himself. In this regard, the problem of the phenomenology of individual values in the era of civilizational transformational crisis becomes relevant. Values as important regulators of human activity are based on the informational laws of self-organization of nature and society and are constituted through multiple adaptive processes of individuals' evaluation of the life situation and development of a general strategy of action. The phenomenology of values is that they are transcendental as such, and the real phenomena are adaptive processes of individuals' evaluation of the environment based on feedback. In other words, above the visible horizon of consciousness we observe the processes of individuals' evaluation of the environment and their conscious correction through feedback of their own activity strategy, while below the horizon the functioning of real natural and social mechanisms of individuals' activity and the formation of an action strategy take place. Artificial intelligence models similar strategies based on empirical synergistic structuring of information signals. What is subjectively perceived by an individual as values, which also act as moral regulators, are informationally structured strategies for the survival and development of a person and society.*

The basic human values are survival values (life, health, social security), which in a competitive environment cannot be realized without development values (technological competences, freedom, justice, dignity, etc.). The most important absolute value of man and society is the survival of the human population along with its humanitarian achievements. And therefore, it is important that this absolute value becomes the personal value of a critical mass of individuals, sufficient for them to have the opportunity to realize it for the very existence of humanity. Absolute values are expressed for an individual as a rule in the form of moral and social values, which are instrumental in relation to the former. Spiritual values are not something separate from a person's practical life; they contribute to the development of interpersonal and, including, social relations, which contributes to the high-quality resolution of technological, economic, environmental, and military-political issues. In the era of civilizational crises and global military-political confrontations, the level of influence of the value orientation of the personality and his moral responsibility for choosing the vector of his own actions concerning the nature of the course of civilizational transformation is increasing.

Keywords: *phenomenology, values, personality, strategy, self-organization, civilizational transformation, value choice of the personality.*

Наразі у світі відбувається глобальна цивілізаційна трансформація, проявами якої є зміна співвідношення економічних сил та політико-економічних впливів провідних суспільств, запровадження відновлювальної енергетики з метою запобігання глобальної кліматичної катастрофи, а також криза світового порядку й загострення військово-політичного протистояння демократії та тоталітаризму (А. М. Єрмоленко) [3]. Щоб виживати в умовах таких карколомних змін людина має мірою можливостей спрямовувати ці зміни на траєкторію позитивного перебігу, вдосконалюючи власні особистісні якості у співпраці з іншими та корегуючи свої ціннісні орієнтації. Тому потрібно з'ясувати, як формуються цінності особистості і яким чином людина може діяти інноваційно у царині реалізації фундаментальних цінностей виживання та розвитку.

Людина як біосоціальна істота, що має виживати й розвиватися у природному й соціальному середовищах, орієнтується на певні стратегічні й поточні параметри, закономірності та норми, які забезпечують їй власну життєдіяльність, і які у суб'єктивній формі проявляються як цінності. Для виживання популяції людства на планеті слід враховувати як соціальні, моральні, духовні, так і екологічні цінності. Життєдіяльність людини як біосоціальної істоти відповідає загальним параметрам та закономірностям самоорганізації еволюційних процесів у Всесвіті, зокрема інформаційно-му аспекту цих процесів.

Усі живі системи, зокрема й людина, мають два основні структурні рівні самоорганізації інформаційних процесів, що забезпечують управління їхньою життєдіяльністю. По-перше, такі, що вплетені у метаболізм, завдяки якому здійснюється життя як таке, і, по-друге, інформаційні процеси, за допомогою яких жива система взаємодіє з навколишнім середовищем і конкурує та співпрацює з іншими живими системами стосовно віднаходження оптимального способу обміну енергією та речовиною із середовищем. Конкурентні переваги мають ті живі системи, котрі у процесі взаємодії із середовищем емпіричним шляхом виробили кращу стратегію дій, що становить інформаційний стрижень цінностей. Першу групу інформаційних процесів формують базові цінності людини, другу – інструментальні цінності.

Особливістю людини, яка є як біологічною, так і соціальною істотою, є те, що їй притаманний біосоціальний добір, згідно з яким виграють конкуренцію і продовжують існувати не лише окремі особи, а й більш-менш усталені групи осіб, котрим удалося виробити більш ефективні й продуктивні міжособистісні й загалом суспільні відносини, а також більш релевантну систему цінностей. Тому для кожної особистості важливо у консолідованій та продуктивній взаємодії всередині власної спільноти дотримуватися насамперед тих цінностей, що сприяють конкурентоспроможності спільноти, а це, своєю чергою, сприятиме й розвитку самої особистості.

У системі цінностей особистості є ті, що сприяють виробленню стратегії її власного самовдосконалення, і ті, що стимулюють її взаємодіяти з іншими і разом випрацьовувати стратегію майбутніх дій спільноти. Якщо цінності особистості й цінності спільноти певною мірою доповнюють одна одну, особистість у складі спільноти стає більш конкурентоспроможною і затребуваною у суспільстві у добу цивілізаційної трансформації. Але якщо цінності особистості й цінності спільноти є взаємно виключними, то у суспільстві зростає напруга, котра породжує владу, засновану на насильстві, що призводить до революційної зміни суспільного ладу або до агресії стосовно інших суспільств.

Водночас, щоб релевантно діяти у природному та суспільному середовищах і не бути під впливом оманливих уявлень, людина має адекватно розуміти генезис, роль і значення цінностей у власному житті та житті інших осіб. Особливо важливою є роль міжособистісних цінностей у взаємодії та комунікації осіб в умовах сучасної цивілізаційної трансформації. Тому потрібно з'ясувати феноменологію цінностей особистості в процесі її індивідуальної діяльності, конкурентоспроможність якої зростає у консолідованій продуктивній інтерсуб'єктивній взаємодії з іншими особистостями, а також виявити природну основу цінностей та способи їх репрезентації у свідомості особистості.

У кожному конкретному емпіричному випадку життєдіяльності особистості цінності проявляються як явні, а частіше – як вироблені звичкою автоматичні акти оцінювання (М. Сантарелі) [18]. У цьому сенсі феноменологія оцінювання не обов'язково передбачає існування цінностей як метафізичних ідеальних сутностей, позаяк цінності як стратегії дій для самозбереження та розвитку тієї чи іншої системи, зокрема цілісності особистості, можуть зазнавати реструктуризації. Найчастіше це має місце під час зміни базових параметрів суперсистеми, у нашому випадку – зміни в умовах цивілізаційної трансформації.

Об'єктивною підставою формування цінностей є універсальний природний процес вироблення стратегії дій складною системою, яка самоорганізується, що проявляється насамперед на рі-

вні біологічних та соціальних систем. Сама ця стратегія та способи її реалізації усвідомлюються людиною як цінності. Водночас, ситуації емпіричного поточного оцінювання феноменів свідомості можуть здійснюватися не лише як цілеспрямований вольовий вибір, а й через автоматизм набутих звичок.

Вироблення людиною й суспільством стратегій, зокрема й поетапних, що складаються з певних послідовностей дій, є процесом самоорганізації структурної інформації, яка керує саморозвитком системи за принципом зворотного зв'язку. Аналогічно відбувається вироблення стратегій штучним інтелектом шляхом методу проб і помилок та зворотного зв'язку, де останній корегує відхилення від найбільш масового середньостатистичного результату дій суб'єкта активності на основі бази даних. Якщо інформаційний робот націлений на опрацювання й корегування стратегії як найбільш успішного результату пошуку, то особистість реалізує певні усвідомлені цінності, які сформовані досвідом створення життєвих стратегій людства протягом багатьох тисячоліть. Проте, з погляду вироблення стратегії дій як структурованої інформації, що заснована на зворотному зв'язку і забезпечує саморегуляцію складних систем, ці два процеси є аналогічними.

У часи цивілізаційних трансформацій цінності особистості й суспільства зазнають суттєвих змін. Ще до формування цивілізації як такої, особистість пройшла певні етапи розвитку цінностей як регуляторів її діяльності.

Перший етап. Когнітивна революція (70 тис. років тому) (Ю. Н. Харарі) [5, с. 15]. Людина почала створювати загальні поняття та відповідні мовні символи й отримала можливість виражати цінності через магічні практики й міфологічні образи.

Другий етап. Аграрна революція (12 тис. років тому) (Ю. Н. Харарі) [5, с. 15]. Людина почала виробляти їжу, беручи на себе відповідальність за виживання спільноти. У результаті цього сформувалася цивілізація як така (приблизно 3–4 тис. років до н. е.) у вигляді множини перших стародавніх цивілізацій: єгипетської, месопотамської, індійської, китайської.

Третій етап супроводжується і, водночас, є першою цивілізаційною трансформацією. Перехідна епоха «вісьового часу» (VIII–II ст. до н. е.) (К. Ясперс) [10, с. 6], коли формуються рефлексивні форми культури, а саме – мораль, філософія, наука, політика, монотеїстичні релігії, розвинуте мистецтво – з відповідним рефлексивним осмисленням цінностей, створює передумови ціннісно й стратегічно орієнтованих дій. Особистість тут вперше почала маніфестуватися як така, що робить відповідальний моральний вибір.

Четвертий етап відбувається паралельно з другою цивілізаційною трансформацією. Перехід до доби Модерну та Індустріальної революції. Рефлексивність особистості поглиблюється в напрямку формування ідентичності (Ф. Фукуяма) [4, с. 39], а також виникає поділ на суб'єкта й об'єкта в науковому пізнанні. Релігійні регулятори діяльності людини дедалі більшою мірою заміщуються ціннісними.

П'ятий етап і, водночас, третя цивілізаційна трансформація, відбуваються у наші дні. Ця трансформація пов'язана із загрозою глобальної кліматичної катастрофи й необхідністю запровадження відновлювальної енергетики. Також важливою проблемою є демографічна ситуація на планеті й необхідність подолання крайньої бідності. Головними технологіями цього переходу є відновлювальна енергетика та штучний інтелект, бажаною економічною системою – розподілений капіталізм (Дж. Ріфкін) [17], а соціальним устроєм – мережеве суспільство в поєднанні з ефективними саморегульованими соціальними інститутами та великими технологічними корпораціями. Цей перехід відзначається ситуацією технологічної достатності, коли встановлюється баланс між витратами ресурсів на виробництво енергоефективних технологій та ресурсами, які виділяються на запровадження відновлювальної енергетики.

Від цього моменту спостерігається сповільнення технологічного прогресу та загострення боротьби за природні та інтелектуальні ресурси. Конкуренція за викопну енергетику заміщується конкуренцією за мінерали, потрібні для відновлювальної енергетики, електроніки та штучного інтелекту, яка деформується монополією на відповідні мінерали. Еволюція економічної політики стосовно

демографічних ресурсів виражається послідовно у поетапній зміні концептуальних підходів: по-перше, подолання крайньої бідності, по-друге, націленості інвестицій на регіони з кваліфікованою дешевою робочою силою, і, по-третє, інвестиції в технологічний, інституціональний та інтелектуальний розвиток суспільства. Таким чином, сучасний цивілізаційний перехід має розв'язати екологічні, соціальні, демографічні проблеми, що ускладнені монополією на унікальні мінеральні ресурси. Проте в авторитарних країнах недооцінюються інвестиції у вдосконалення соціальних інститутів, самоменеджмент та розвиток особистості.

Сучасний цивілізаційний перехід ускладнений кризою світового порядку та військово-політичним протистоянням демократії та тоталітаризму. Це неминуче призводить до зміни конфігурації цінностей особистості та, відповідно, цінностей суспільства в цілому. Насамперед це стосується тих суспільств, у яких військово-політичне протистояння демократії та тоталітаризму набуває кінетичного характеру.

Потрібно розрізнити спосіб даності цінностей у традиційній повсякденній свідомості, з одного боку, та їх генезису і ролі у житті людини й суспільства з погляду науки – з іншого. Самоорганізаційний підхід дає можливість виявити, що цінності виконують важливу функцію регуляції процесів виживання й адаптації популяції людини у біосфері планети, що є проявом більш загального космічного процесу самоорганізації складних і надскладних систем (М. Лупіселла) [14] на основі інформаційного зворотного зв'язку.

Адаптація надскладної системи до навколишнього середовища відбувається як узагальнення процесу взаємодії системи із середовищем шляхом дії системи на основі інформації із середовища і корегування цієї дії за допомогою інформаційного зворотного зв'язку у разі відхилення дії від необхідного результату. Унаслідок підтримання стабільного стану або стійкого розвитку системи за умови оптимальної витрати ресурсів та енергії у керівному інформаційному контурі системи виробляється стратегія дій системи, яка може й надалі корегуватися у разі змін умов середовища. Зазвичай, ця стратегія адаптації системи до середовища є не зазда-

легідь закладеною у неї програмою, а скоріше результатом конкретної, такої, що може емпірично спостерігатися та протоколюватися, сукупності енерго-інформаційних взаємодій системи та середовища. Інформаційний зріз взаємодії надскладної системи та середовища моделюється штучним інтелектом у процесі вироблення ним практичних стратегій дій та корегування їх ними на основі зворотного зв'язку (Ян Ле Кун) [6, с. 107], що, за аналогією, дає змогу тлумачити вироблення стратегій як універсальну природну закономірність, що проникає також і у функціонування та розвиток суспільства у вигляді регуляторів, які усвідомлюються особистістю як цінності.

З погляду феноменології (Е. Гусерль) [1, с. 158], реальними є процеси конкретного оцінювання особистістю власного становища у природно-соціальному середовищі, власного вибору того чи іншого вектора дій, оцінювання результату цих дій і, у разі недосягнення або недостатньо повного досягнення зазначеного результату, здійснюється корегування дій на основі зворотного зв'язку. Багаторазове циклічне повторювання таких практичних дій з конкретним ситуативним оцінюванням та корегувальним зворотним зв'язком є виробленням практичної стратегії дій особистості. Тому, згідно із строгою феноменологією, якщо провести попередню феноменологічну редукцію, цінності є не більше, ніж метафізичною віртуальною конструкцією (А. Зомер) [19], що виконує своєрідну функцію «ціннісних апріорі» (В. В. Лях) [13, 128]. А на противагу цьому реальними є інтегральні суми окремих практично-емпіричних результатів процедур оцінювання.

Водночас, природна настанова свідомості спирається на метафізичні філософеми і, внаслідок цього, у вимірі практичної свідомості особистість проектує власну дію, у своїй уяві «закидаючи наперед» цінності як такі.

Найбільш консервативними цінностями особистості є базові цінності виживання (фізична безпека, матеріальна стабільність, здоров'я, соціальна безпека тощо), які у конкурентному середовищі не можуть бути реалізовані без цінностей розвитку (технологічні компетентності, свобода, справедливість, гідність тощо). Остан-

ні можуть суттєво відрізнитися у ліберально-демократичних та авторитарно-тоталітарних суспільствах.

Духовні цінності (любов, емпатія, віра, відданість і т. п.) сприяють розвиткові моральних та соціальних якостей особистості й поглибленню взаєморозуміння та конструюванню доброзичливих і довірливих взаємовідносин з іншими особистостями, формуванню у виробничих та соціальних структурах самоменеджменту, що допомагає вирішенню технологічних, економічних, екологічних, а за потреби – й військово-політичних проблем у суспільстві.

Реальною абсолютною цінністю людини і суспільства є виживання людської популяції разом з її гуманітарними досягненнями. Сучасна цивілізаційна трансформація надає людству можливість вижити у тому разі, якщо ця абсолютна цінність пошириться не лише на власне суспільство, державу, націю, народ, до яких належить та чи інша особа, а також і на глобальну спільноту. Таке розуміння та реалізація названої абсолютної цінності притаманні інтелектуальній еліті й приймаються критичною масою громадян суспільства в результаті активного засвоєння їх не лише у системі знань, а й у практичному соціальному досвіді громадян у процесі розгортання сучасної глобальної ціннісної кризи. Занурена у мережеву комунікацію розвинена особистість виражає абсолютні цінності як безпосередньо, так і у вигляді цінностей соціокультурних та моральних. Можна назвати також і такі абсолютні цінності, що набули форми цінностей моральних (наприклад, справедливість, свобода, істина і т. п.), які є інструментальними стосовно базової абсолютної цінності, вказаної вище, і забезпечують стрижень особистісної стійкості, консолідовану міжособистісну комунікацію та єдність суспільства в екстремальних умовах.

У цілісній системі цінностей як регуляторів людської активності деякі цінності, зокрема справедливість, у різних контекстах функціонування суспільства можуть виконувати функцію базової, абсолютної, інструментальної, духовної тощо цінності. У цьому сенсі неможливо побудувати однозначну лінійну систему цінностей, позаяк і особистість, і саме суспільство є надскладними багатовимірними утвореннями.

У сприйнятті цінностей та оперуванні ними особистістю є і прагматичний аспект (Л. Хікман) [8], (Н. Решер) [16], що полягає в економному і практичному використанні екологічних, матеріальних та інших ресурсів для досягнення гідного життя людини у суспільстві. Тут є важливим і феноменологічний підхід (К. Лег, Дж. Рейнольдс) [12], і аналіз морального регулювання соціальних процесів (А. Єрмоленко) [2], (Ібанес) [9], (А. Сенсі) [7], (М. Кленк) [11], (С. Марчетті) [15].

Важливими є і цінності ідентичності (Ф. Фукуяма) [4], коли всі інші цінності сприймаються через особливості сімейної, групової, національної, регіональної ідентичності. Ідентичність є механізмом адаптації особистості у світі, у спільному соціальному просторі, з іншими особистостями, які поділяють її цінності.

Феноменологічний підхід розкриває цінності особистості як трансцендентальну передумову актів оцінювання нею поточних життєвих ситуацій і наступного прийняття рішення стосовно відповідних дій та вчинків. Онтологічно цінності є не метафізичною позачасовою ідеальною сутністю, а виробленою емпірично методом спроб і помилок стратегією вибору особистістю важливих життєвих рішень та корегування їх за допомогою зворотного зв'язку. Проте, у повсякденній діяльності особистість може сприймати цінності як певні філософеми, що репрезентують позачасові ідеальні орієнтири практичних дій. У теоретичному ставленні людини до дійсності цінності є трансцендентальними, а у практичному – мотивувальними й інтенційними.

У добу цивілізаційних криз та глобальних військово-політичних протистоянь зростає рівень впливу ціннісної спрямованості особистості та її моральної відповідальності за вибір вектора власних дій стосовно характеру перебігу цивілізаційної трансформації. Для цього соціогуманітарні науки мають постійно відстежувати моніторинг балансів між технологічними інноваціями, розвитком економіки, екологічними викликами, використанням унікальних природних ресурсів, подоланням крайньої бідності, демографічними проблемами, політико-економічною поляризацією соціумів, зростанням безробіття внаслідок запровадження штучного ін-

телекту, агресивною експансією назовні, що відбувається в різних умовах і з різним ефектом у демократичних та тоталітарних країнах. Характер цивілізаційної трансформації, подальший розвиток та саме існування людства у цій біфуркаційній точці залежить від ціннісного вибору комунікативних мережевих співдружностей розвинених особистостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусерль Е. *Картезіанські медитації. Вступ до феноменології*. Київ : Темпора, 2021. 304 с.
2. Єрмоленко А. Практична філософія Імануеля Канта і сучасна етика відповідальності. *Філософська думка*. 2024. № 2. С. 7–29.
3. Єрмоленко А. Україна та світ після 24.02.2022 : рік незламності, рік консолідації. *Філософська думка*. 2023. № 2. С. 3–11.
4. Фукуяма Ф. *Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості*. К. : Наш Формат, 2020. 192 с.
5. Харарі Ю. Н. *Sapiens. Людина розумна. Коротка історія людства*. Київ : Форс Україна, 2021. 544 с.
6. Ян Ле Кун. *Як навчається машина. Революція в галузі нейронних мереж і глибокого навчання. Штучний інтелект і нейромережі*. 12 книжок в одній, що допоможуть вам втілити інновації в життя. Харків : Моноліт Бізз, 2024. 216 с.
7. Cenci A. The «Economic Method» and Its Ethical Component: Pluralism, Objectivity and Values in Amartya Sen's Capability Approach. W. J. Gonzalez (Ed.), *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. 247 p. *Springer Nature Switzerland AG*. 2020. P. 207–234. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_11
8. Hickman L. A. *Pragmatism as Post-Postmodernism*. Lessons from John Dewey. Fordham University Press, 2019. Project MUSE. 284 p. DOI: <https://doi.org/10.1353/book.63578>
9. Ibanez B. P. The (Very Needed) Experimental Turn in Ethics. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. 2021. Pragmatist Ethics : Theory and Practice. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.4000/ejap.2455>

10. Jaspers K. *The Origin and Goal of History*. New Haven and London. Yale University Press. Copyright 1953 by Yale University Press. Third printing. 1965. September. 294 p.

11. Klenk M. Pragmatism and Moral Objectivity. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. 2021. *Pragmatist Ethics: Theory and Practice*. P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.4000/ejpap.2677>

12. Legg C., Reynolds J. Habits of Mind. New Insights for Embodied Cognition from Classical Pragmatism and Phenomenology. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIV-2. 2022. *Pragmatism and Phenomenology: A Metaphilosophical Reconsideration*. P. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.4000/ejpap.2994>

13. Liakh V. V. Topic of Apriorism in Modern Discussions of the Evolution of Consciousness. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2024. № 26. P. 126–136.

14. Lupisella M. *Cosmological Theories of Value. Science, Philosophy, and Meaning in Cosmic Evolution*. Space and Society Editor-in-Chief: Douglas A. Vakoch. METI International, San Francisco, CA, USA. Springer Nature Switzerland AG, 2020. 221 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25339-4>

15. Marchetti S. Introduction to Pragmatist Ethics: Theory and Practice. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy. Pragmatist Ethics: Theory and Practice*. XIII-2. 2021. P. 18. DOI: <https://doi.org/10.4000/ejpap.2664>

16. Rescher N. *Methodological Pragmatism* / ed. W. J. Gonzalez. *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG 2020. 247 p. P. 69–80.

17. Rifkin J. *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*. Palgrave Macmillan, 2011. 304 p.

18. Santarelli M. Between Problematization and Evaluation. Some Remarks on Pragmatism and Genealogy. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. 2021. *Pragmatist Ethics: Theory and Practice*. P. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.4000/ejpap.2450>

19. Sommer A. U. *Values. Why We Need Them Although They Don't Exist* / trans. by P. Richards. Palgrave Macmillan. Springer Nature. Switzerland, 2024.

REFERENCES

- Husserl, E. (2021). *Cartesian Meditations Introduction to Phenomenology*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2024). Immanuel Kant's Practical Philosophy and the Modern Ethics of Responsibility. *Philosophska dumka*, 2, 7-29. [In Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2023). Ukraine and the world after 02/24/2022: a year of invincibility, a year of consolidation. *Philosophska dumka*, 2, 3-11. [In Ukrainian].
- Fukuyama, F. (2020). *Identity. The Demand for Dignity and the Politics Resentment*. Kyiv: Nash Format. [In Ukrainian].
- Harari, Y. N. (2021). *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Kyiv: Fors Ukraina. [In Ukrainian].
- Yan, Le Cun. (2024). How a Machine Learns. The Revolution in Neural Networks and Deep Learning. In *Artificial Intelligence and Neural Networks. 12 Books in One to Help You Bring Innovation to Life* / compiler: society "Monolit Bizz". Kharkiv: Monolit Bizz [In Ukrainian].
- Cenci, A. (2020). The "Economic Method" and Its Ethical Component: Pluralism, Objectivity and Values in Amartya Sen's Capability Approach. In W. J. Gonzalez (Ed.). *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, pp. 207-234. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_11
- Hickman, L. A. (2019). *Pragmatism as Post-Postmodernism. Lessons from John Dewey*. Fordham University Press. Project MUSE. DOI: 10.1353/book.63578
- Ibanez, B. P. (2021). The (Very Needed) Experimental Turn in Ethics. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, p. 1-17. DOI: 10.4000/ejppap.2455
- Jaspers, K. (1965). *The Origin and Goal of History*. New Haven and London. Yale University Press. Copyright 1953 by Yale University Press. Third printing.

Klenk, M. (2021). Pragmatism and Moral Objectivity. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2. *Pragmatist Ethics: Theory and Practice*, pp. 1-19. DOI: 10.4000/ejpap.2677

Legg, C., Reynolds, J. (2022). Habits of Mind. New Insights for Embodied Cognition from Classical Pragmatism and Phenomenology. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIV-2. *Pragmatism and Phenomenology: A Metaphilosophical Reconsideration*, pp. 1-21. DOI: 10.4000/ejpap.2994

Liakh, V. V. (2024). Topic of Apriorism in Modern Discussions of the Evolution of Consciousness. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 26, 126-136.

Lupisella, M. (2020). *Cosmological Theories of Value. Science, Philosophy, and Meaning in Cosmic Evolution*. D. A. Vakoch (Ed.). METI International, San Francisco, CA, USA. Springer Nature Switzerland AG. DOI: 10.1007/978-3-030-25339-4

Marchetti, S. (2021). Introduction to Pragmatist Ethics: Theory and Practice. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy. Pragmatist Ethics: Theory and Practice*, XIII-2, 18.

Rescher, N. (2020). Metodological Pragmatism. In W. J. Gonzalez (Ed.). *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, pp. 69-80.

Rifkin, J. (2011). *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*. Palgrave Macmillan.

Santarelli, M. (2021). Between Problematization and Evaluation. Some Remarks on Pragmatism and Genealogy. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2. *Pragmatist Ethics: Theory and Practice*, pp. 1-18. DOI: 10.4000/ejpap.2450

Sommer, A. U. (2024). *Values. Why We Need Them Although They Don't Exist*. P. Richards (Trans.). Palgrave Macmillan. Springer Nature. Switzerland. AG.